

Катерина ПОНОМАРЬОВА,
провідний науковий співробітник
відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук

Засвоєння орфограм на уроках української мови в 3 класі

Відповідно до чинної програми з української мови в 3 класі передбачено ознайомлення учнів з терміном *орфограма*, а також формування умінь знаходити в реченні й тексті слова з орфограмами, перевіряти їх, коментувати застосування правил правопису під час написання слів, які містять орфограми.

В умовах навчання молодших школярів української мови на засадах компетентнісного підходу формування уявлення про орфограму необхідно здійснювати в процесі активної навчально-пізнавальної діяльності, тобто залучати учнів до спостереження, аналізу, формулювання висновку і правила. Застосування такого підходу продемонструємо у фрагменті уроку, присвяченого темі "Орфограма".

Учитель пропонує учням списати речення, вставляючи пропущені букви.

...иш...тий рушник – символ ...країни.

Завдання виконується колективно. Учні пояснюють, що перше слово в реченні пишемо з великої букви, тому перша буква в слові *Вишитий* буде великою. Після букви *ш* пишемо *и*, бо перевірене слово – *шити* (в наголошеній позиції чітко чуємо звук [и]). Слово *Україна* пишемо з великої букви, тому що це назва країни.

– Які правила вам довелося пригадати, щоб виконати завдання? (Велика буква на початку речень; правопис слів з ненаголошеними голосними [е], [и] в корені; велика буква в назвах країн).

– Запам'ятайте! Буква чи сполучення букв у слові, написання яких треба перевіряти за правилом чи словником, називається *орфограмою*. Наприклад: у слові *подвір'я* орфограма "апостроф".

Після ознайомлення третьокласників з терміном *орфограма* доцільним є виконання завдань на засвоєння цього поняття. З цією метою здійснюється вправлення учнів у знаходженні орфограм у словах.

Вправа 1.

Спишіть ряди слів. Визначте, яка орфограма об'єднує слова кожного ряду? Підкресліть її.

Побажання, вітання, прибирання. (Подвоєння букв у словах).

Село, зима, веселий. (Ненаголошені голосні [е], [и] в корені слів).

Ганок, ґрунт, гава. (Вживання букви *г*).

Чернівці, Полтава, Житомир. (Велика буква в назвах міст).

Вправа 2.

Доберіть і запишіть слова з поданими орфограмами.

- 1) вживання апострофа;
- 2) слова з буквосполученням *ьо*;
- 3) слова зі звуками [дж], [дз], [дз'];
- 4) велика буква в кличках тварин.

Вправа 3.

Прочитайте текст. Підкресліть у ньому помилки.

Вишетий рушник в Україні вважається обирегом. Коли діти веростали й верушали з дому в далеку дорогу, мати дарувала їм рушник як обиріг від лиха. Вона бажала, щоб рушничком стилілася дитині дорога в жеті.

Цю традицію продовжують мами пиршокласників. На свято Першого дзвоника діти заходять до школи під рушником, вишетим матіррю.

– Запишіть текст, виправивши помилки.

Підкресліть орфограми.

Вправа 4.

Пригадайте, де і коли вам доводилось бачити вишиті рушники. Напишіть про це текст. Підкресліть у ньому вивчені орфограми.

Робота над орфограмами здійснюється впродовж цілого навчального року у процесі засвоєння і застосування передбачених програмою для 3 класу правил правопису, а саме:

- правопис слів з ненаголошеними [е], [и] в корені, що перевіряються наголосом;
- правопис слів з ненаголошеними [е], [и] в корені, що не перевіряються наголосом (словникові слова);
- правопис слів із дзвінками приголосними в кінці слова та в кінці складу перед глухими;
- правопис слів із дзвінками й глухими приголосними, що піддаються уподібненню за дзвінкстю-глухістю;
- правопис префіксів *роз-*, *без-*;
- правопис префіксів *з-* (*с-*);
- вживання апострофа після префіксів на приголосний перед буквами *я, ю, є, ї*;
- велика буква у власних іменах;
- написання *не* з дієсловами;
- розділові знаки при звертаннях.

Пропонуємо зразки завдань на засвоєння та застосування зазначених правил правопису.

Правопис слів з ненаголошеними [е], [и] в корені, що перевіряються наголосом.

1. Спиши слова. Постав у них наголос.

Вишневий, веселий, життя, стежина, стелитися, низенько.

– Підкресли спільну для всіх слів орфограму.

– Пригадай правило, яким перевіряється ця орфограма, і доповни його.

Щоб правильно написати слова з ненаголошеними [е], [и] в корені, треба змінити _____ або дібрати _____, у якому ці звуки будуть наголошеними.

2. Спиши вірш, вставляючи пропущені орфограми.

Як я малим збирався нав_сні
піти у світ незнаними ст_жками, –
сорочку мати виш_ла мені
червоними і чорними н_тками.

За А.Малишком

– Які ще обереги дарувала мати в дорогу дитині?

– Випиши слова з орфограмами, добери й запиши перевірни для них слова.

3. Покажи стрілочкою перевірни слова до поданих.

• <i>честь</i>		• <i>високий</i>
ч_стота • • <i>чисто</i>		в_ршина • • <i>верхів'я</i>
• <i>чистенько</i>		• <i>зверху</i>

4. Встав пропущені букви *е* чи *и*. Добери й запиши перевірни слова.

т_мніти – _____ поз_чає – _____
с_ніє – _____ д_мок – _____
бл_щить – _____ зат_хає – _____
сх_лилась – _____ с_вина – _____

5. Прочитай текст. Підкресли слова з ненаголошеними [е], [и] в корені.

З часів незалежності України вишиванка почала повертатися в наше життя. Її носять як святковий і патріотичний одяг. Нікого не здивує сьогодні вишита сорочка в поєднанні з європейським костюмом.

Студенти з міста Чернівців запропонували святкувати навесні День вишиванки. Для цього потрібно так мало – просто вийти на вулицю у вишиванці. Схиляй своїх друзів і знайомих до цього дійства. Бо ми – українці!

– Чи хотів би ти взяти участь у святкуванні Дня вишиванки? А може тобі вже доводилось його святкувати? Розкажи про це.

Правопис слів з ненаголошеними [е], [и] в корені, що не перевіряються наголосом (словникові слова).

1. Постав наголос у словах. Підкресли орфограми.

Депутат, президент, директор, горизонт, хвилина, четвер, неділя.

– Спробуй дібрати перевірни слова.

Запам'ятай! Якщо написання слова не можна перевірити за правилом, то його треба перевіряти за словником.

2. Запиши слова у дві колонки: до першої ті, що перевіряються за правилом, до другої ті, що перевіряються за словником.

Коліскова, дитина, тихенько, вечірній, криниця, зазвичай, кишеня, пиріг, тривога, стемніти.

– Підкресли в словах орфограми.

3. Спиши коліскові, вставивши пропущені букви.

1) *Поміж зорями ясними річка снів д_тячих лине.*

А у річці – місяць-чов_н, казочок чарівних повен.

2) *Пахне кол_скова м'ятою і літом,*
Ніжним ч_брецевим, яс_новим цвітом.

3) *Ой, котику-рябку, ти скопай нам грядку,*
Ми посієм маку та ще й паст_рнаку.

4. Випиши зі словника чотири слова з ненаголошеними [е], [и] в корені. Склади й запиши з ними речення.

5. Спиши текст, вставляючи пропущені слова.

Тиждень починає ... Після нього приходять ... За ним настає ... Четвертий день тижня – ... А п'ятий – ... П'ять днів працюємо, а в ... і ... відпочиваємо.

– Підкресли у вставлених словах орфограми. Поясни, як їх треба перевіряти – за правилом чи словником.

Правопис слів із дзвінками приголосними в кінці слова та в кінці складу перед глухими.

1. Запиши слова в дві колонки: до першої з глухими, а до другої з дзвінками приголосними у кінці складу чи слова.

Стовп, солодкий, книжка, везти, рибка, сніг, голос, товариш, сторож, солдат, казка, будка, горіх, зуб.

– Пригадай правило про вимову слів із дзвінками приголосними у кінці складу. Прочитай записані слова відповідно до правила.

2. Спиши забавлянки, вставляючи пропущені букви.

1) *Печу, печу хлі_чик*
дітям на обі_чик.

2) *В нашої бері_ки білая косиця,*
вичесані кі_ки – любо подивиться.

3) *Два стоноги, дві стоні_ки*
захотіли грати в сні_ки.

3. Зміни в словах кінцевий приголосний на парний дзвінкий чи глухий.

Грип, ліз.

– Утвори й запиши з кожним словом речення.

4. Прочитай прислів'я. Підкресли і виправ помилки.

1. Око за око, зуп за зуп. 2. Червона ягітка, але на смак гірка. 3. Швитко каска кажеється, та не швитко діло робиться. 4. Хліп – усьому голова.

5. Спиши слова, вибравши з дужок потрібну букву.

Сте(ш, ж)ка, ву(д, т)ка, ри(п, б)ка, ю(ж, ш)ка.

– Про що можна розповісти цими словами? Склади й запиши текст, використовуючи ці слова.

Правопис слів із дзвінками і глухими приголосними, що піддаються уподібненню за дзвінкістю-глухістю.

1. Визнач, у якій колонці слова записано правильно. Доведи свою думку, дібравши перевірні слова.

<i>кігті</i>	<i>кіхті</i>
<i>нігті</i>	<i>ніхті</i>
<i>легко</i>	<i>лехко</i>

Запам'ятай! Щоб правильно написати слово з сумнівним приголосним, треба дібрати перевірне слово, в якому після цього приголосного стоятиме голосний звук. **Наприклад:** *мигтить* – *миготить*.

2. Утвори й запиши іменники від поданих дієслів.

Молотити, просити, боротися, ходити.

– Підкресли в утворених словах орфограми.

3. Добери й запиши спільнокореневі слова до поданих.

Ніготь, ...

Легенький, ...

Боротися, ...

– Знайди серед записаних слів слова з орфограмами. Підкресли ці орфограми.

4. Спиши сполучення слів, вибравши з дужок потрібну букву.

Во(х, г)кий ліс, ле(г, х)ка хода, гострі кі(х, г)ті, жорстока боро(д, т)ьба.

– Склади і запиши текст про полювання хижака, використовуючи ці словосполучення.

Правопис префіксів роз-, без-.

1. Виділи корінь і префікс у поданих словах.

Безмежний, безжалісний, розгойдалися, розвісила, безсніжна, розбурханий.

– Зроби висновок про правопис префіксів *роз-, без-*. Перевір свою думку.

Запам'ятай! Префікси *роз-, без-* завжди пишуться з буквою *з*.

2. Утвори слова з префіксами *роз-, без-* від поданих слів. Запиши їх.

Хмара, шум, кидати, сипати, серце, гуляти, тривога.

– Виділи префікси в утворених словах.

3. Спиши слова. Виділи в них корінь і префікс. Що у них цікавого?

Беззахисний, беззвучний, роззиратися, беззоряний, роззява.

– Склади і запиши речення з цими словами.

4. Спиши текст, замінивши підкреслені слова синонімами з довідки.

Настав зимовий ранок. На незахмареному небі з'явилося яскраве сонячне коло. Його промені ковзнули по широких засніжених просторах.

Раптом зірвався жорстокий вітер. Він хитає віти дерев, руйнував снігові замети. Це був справжній бешкетник.

Довідка: *безхмарному, розпочався, безжальний, безмежних, розгойдував, розбишака, розкидав.*

5. Напиши текст про зиму. За потреби скористайся словосполученнями з довідки.

Довідка: *розгулялася віхола, розсипала діаманти, безпробудний сон, безкраї простори, розвісила мереживо.*

Правопис префіксів з- (с-).

1. Спиши текст. Доповни його реченням про те, чому перший місяць зими називається грудень.

Спливають останні осінні дні. Їм на зміну приходить перший зимовий місяць – грудень. Морози сковують річки, змерзається в грудки змочена осінніми дощами земля.

– Знайди слова з префіксами *з-, с-*, виділи в них корінь і префікс. Зроби висновок, коли вживається префікс *з-*, а коли – *с-*. Перевір свої міркування за правилом.

Запам'ятай! Префікс *с-* пишеться перед буквами *к, п, т, ф, х*. **Наприклад:** *сказав, спитав*. В інших випадках пишеться префікс *з-*. **Наприклад:** *зробив, зшив*.

2. Утвори за допомогою префіксів *з-* або *с-* нові слова від поданих і запиши.

Кидати, рвати, мерзнути, ховати, ліпити, початок, тиша, форма.

– Склади й запиши словосполучення з утвореними словами.

3. Спиши речення, вибравши з дужок потрібні букви.

1. З горобини пурхнули (з, с)полохані снігурі.
2. Крилаті клени (з, с)кидають пожовкле листя.
3. Під (с, з)хиленими гілками ялини була (з, с)хованка зайця.
4. Доц безжально (з, с)тер написи на піску.
5. Друзі (з, с)фотографувались на згадку про зустріч.

– Підкресли слова з префіксами.

4. Спиши текст, вибравши з дужок потрібну букву.

6 грудня відзначаємо день (З, С)бройних сил України. (З, С)формовані колони солдатів і техніки демонструють на параді силу і міць нашої армії. Вона нам потрібна, щоб ніхто не посмів (з, с)кривдити нашу землю. У цей день ми (з, с)гадуємо загиблих захисників і (з, с)хилиємо голови перед ними.

Вживання апострофа після префіксів на приголосний перед буквами я, ю, є, ї.

1. Порівняй слова в двох колонках. Спиши і виділи в них префікси.

з'явилися – виявилися

під'їхали – заїхали

роз'їдали – розвідали

з'їрбилися – злетіли

– Доповни правило про вживання апострофа після префіксів.

Апостроф ставиться після префіксів, які закінчуються на _____ приголосний звук, перед буквами _____.

2. Спиши текст, розкривши дужки.

Калейдоскоп січневих свят

1 січня (при)ходить Новий рік. Шість тисяч років тому в січні (з)явився перший календар. 22 січня (від)значаємо День Соборності України – (об)єднання українських земель.

– Які січневі свята ти ще знаєш?

3. Утвори якомога більше слів з префіксом з-. Запиши їх у дві колонки: до першої з апострофом, до другої – без апострофа.

4. Покажи стрілочками, до якої орфограми належать подані слова.

	<ul style="list-style-type: none"> • м'яч • • пір'я • • підїзд • • з'ясувати • • в'юн • • об'їдати • • з'єднати • • б'є • 	
Апостроф після префікса	•	Апостроф у середині слова

5. Прочитай пари словосполучень. Постав, де потрібно, апостроф.

1. З...юрбилися біля ялинки, з...їжджають з гірки.

2. Об...їдають ягоди, з...літаються до годівниці.

– Про кого можна розповісти кожною парою словосполучень? Напиши текст про те, кому січень приносить радість, а кому проблеми. Використай ці словосполучення.

Велика буква у власних іменах.

1. Спиши речення, вставляючи пропущені слова.

1. Україна, Італія – це _____. 2. Світязь, Синевір – це _____.

3. Ліна Костенко, Грицько Бойко – це _____.

4. Володимир Кличко, Олександр Усик – це _____.

– Поміркуй, власними чи загальними назвами є вставлені слова. Скористайся пам'яткою.

Запам'ятай! Загальні назви стосуються багатьох предметів, а власні – конкретного предмета чи істоти. Власні назви пишуться з великої букви.
Н а п р и к л а д: вулиця Хрещатик.

2. Спиши словосполучення.

Художниця Катерина Білокур, співак Олег Скрипка, танцюрист Влад Яма, журнал "Пізнайко".

– Підкресли власні назви. Придумай і запиши два словосполучення із загальної і власної назв.

3. Прочитай текст.

У 1871 році на Полтавщині, неподалік містечка Золотоноша, в селі Красенівка народився майбутній силач Іван Піддубний. Від предків йому дістались великий зріст, сила і витривалість. За це його називали Іваном Великим, коли він працював вантажником у порту міста Севастополь на Чорному морі.

У 1903 році він взяв участь у чемпіонаті світу з боротьби у Франції й отримав одинадцять перемог. Борець Іван Піддубний 25 років залишався непереможним у світі.

– Випиши в колонку власні назви. Добери й запиши поруч загальну назву до кожного слова.

4. Спиши текст, вибравши з дужок потрібну букву.

У 1974 році в (М, м)істі (І, і)вано-Франківську народився сучасний український (С, с)илач (В, в)асиль (В, в)ірастюк. Він п'ять разів перемагав у змаганнях богатирів (У, у)країни. У 2004 році наш силач був визнаний найсильнішою людиною на чемпіонаті світу, який проходив на (Б, б)агамах. А в 2007 році виграв світові змагання з силового екстриму в (М, м)істі (С, с)еулі.

– Підкресли власні назви.

Написання не з дієсловами.

1. Прочитай текст. Підкресли дієслова. Зроби висновок про те, як пишеться не з дієсловами.

Під час переходу вулиці не біжи. Ти можеш не помітити машину. А водій не встигне загальмувати. Не кричи на вулиці. Не відвертай увагу водія.

2. Прочитай речення. Підкресли в них дієслова.

1. З вогнем та водою жартує. 2. Лежачого б'ють.

3. Від своєї совісті втечеш. 4. Наша думка, наша пісня вмере, загине.

– Спиши речення, додаючи до кожного дієслова не.

3. Спиши текст, розкривши дужки.

Хто з нас влітку (не) любить купатися в річці? (Не) забувайте правила поведінки біля водойм. (Не) запливайте далеко від берега. (Не) пірнайте в (не) знайомому місці. (Не) пустуйте у воді.

4. Спиши прислів'я, вставивши пропущені слова. Можеш скористатися довідкою.

1. Під лежачий камінь вода не ... 2. Хто не ... , той не ... 3. Чого не ... , про те не ... 4. Не ... про страх, то його не ... 5. Де не ... , там не ...

Д о в і д к а: тече, робить, їсть, знаєш, говори, думай, буде, поклав, візьмеш.

5. Склади й запиши два речення про бережливе ставлення до книжки, використовуючи дієслова з не.

Розділові знаки при звертаннях.

1. Підкресли в реченнях звертання. Постав потрібні розділові знаки.

1. Куди хлопчику мандруєш? 2. Доброго ранку сусиди! 3. Бабусю чим я можу вам допомогти? 4. Учись бути ввічливим синку. 5. Діти читайте книжки, щоб бути розумними. 6. Що ти нам весно принесла?

2. Спиши текст, опустивши дужки. Постав потрібні розділові знаки.

– (Іван Андрійович) що ви мені порадите?

– Раджу вам (Марія Василівна) більше часу проводити на свіжому повітрі.

– Щиро дякую за пораду (лікар).

3. Постав у реченнях пропущені розділові знаки.

1. Сергійку витри дошку а ти Наталочко полий квіти.

2. Принеси води Андрійку а ти Оленко підмети подвір'я.

4. Перебудуй речення так, щоб у них з'явилися звертання. Запиши.

1. Навчила мене мама вишивати. 2. Назарчик віддає хворого товариша. 3. Поливає квіти Марійка.